

**“QISSASI RABG‘UZIY”NING BADIY-ESTETIK QIMMATI VA
TURKIY NASR TARAQQIYOTIDAGI O‘RNI**

Qunduzxon RAHIMJONOVA

Toshkent iqtisodiyot va texnologiyalari universiteti
Namangan manzili, o‘zbek tili va adabiyoti
yo‘nalishi 1-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: Xurshida NISHONOVA

Toshkent iqtisodiyot va texnologiyalari universiteti
Namangan manzili o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada Qissasi Rabg‘uziy asarining badiiy-estetik xususiyatlari ilmiy asosda tahlil qilinadi. Asarning syujet qurilishi, drammatizmi, dialogik tabiati, tasviriy vositalar tizimi hamda nasr va nazm uyg‘unligi yoritiladi. Shuningdek, undagi obrazlar tizimi, ramziylik, tasavvufiy-falsafiy qatlam va xalqona ifoda unsurlari ochib beriladi. Muallif Rabg‘uziyning Qur‘oniy voqealarni milliy ruh va badiiy tafakkur asosida qayta talqin etgani asoslab beriladi. Tadqiqot natijasida asar o‘zbek nasrining shakllanish bosqichida muhim o‘rin tutgan yirik badiiy yodgorlik ekani xulosalanadi.

Kalit so‘zlar: Qissasi Rabg‘uziy, Rabg‘uziy, turkiy nasr, badiiy-estetik tahlil, qissachilik an‘anasi, drammatizm, dialog, tasviriy vositalar, nasr va nazm uyg‘unligi, tasavvufiy talqin, o‘zbek adabiyoti tarixi.

**THE ARTISTIC AND AESTHETIC SIGNIFICANCE OF
“QISSASI RABGUZIY” AND ITS ROLE IN THE DEVELOPMENT
OF TURKIC PROSE**

Qunduzxon RAHIMJONOVA

Tashkent University of Economics and Technologies
Namangan Branch, Department of Uzbek Language and Literature
First-Year Undergraduate Student

Scientific Supervisor: Xurshida NISHONOVA

Tashkent University of Economics and Technologies
Namangan Branch Lecturer

***Abstract.** This study provides a scholarly analysis of the artistic and aesthetic characteristics of *Qissasi Rabguziy*. The research examines the structural organization of the narrative, the deployment of dramatic techniques, the dialogic framework, the system of expressive devices, and the integration of prose and poetic elements. Furthermore, the analysis considers the characterization, symbolic structures, Sufi-philosophical dimensions, and the incorporation of folk expressions. The study demonstrates that *Rabguziy* reinterpreted *Qur'anic* narratives in a manner consistent with national cultural identity and literary creativity. The findings indicate that *Qissasi Rabguziy* occupies a foundational position in the evolution of Uzbek prose and constitutes a seminal work within the broader corpus of Turkic literary heritage.*

***Keywords:** *Qissasi Rabguziy*, *Rabguziy*, Turkic prose, artistic-aesthetic analysis, narrative tradition, dramatism, dialogue, expressive devices, integration of prose and poetry, Sufi interpretation, history of Uzbek literature.*

**ХУДОЖЕСТВЕННО-ЭСТЕТИЧЕСКАЯ ЦЕННОСТЬ
ПРОИЗВЕДЕНИЯ «КИССАСИ РАБГУЗИ» И ЕГО РОЛЬ В
РАЗВИТИИ ТЮРКСКОЙ ПРОЗЫ**

Кундузхон РАХИМЖОНОВА

Ташкентский университет экономики и технологий
Наманганский филиал, кафедра узбекского языка и литературы
Студентка 1 курса

Научный руководитель: Хуршида НИШОНОВА

Ташкентский университет экономики и технологий
Преподаватель Наманганского филиала

***Аннотация.** Настоящее исследование представляет собой академический анализ художественно-эстетических характеристик произведения «Киссаси Рабгузи». В работе рассматриваются композиционная структура повествования, использование драматических приёмов, диалогическая организация текста, система изобразительных средств, а также взаимодействие прозы и поэзии. Особое внимание уделяется анализу персонажей, символических конструкций, суфийско-философских слоёв и элементов народной экспрессии. Исследование показывает, что Рабгузи осуществил интерпретацию коранических сюжетов с учётом национальной культурной идентичности и литературного творчества. Результаты анализа свидетельствуют о том, что «Киссаси Рабгузи» занимает фундаментальное место в развитии узбекской прозы и является значимым памятником тюркского литературного наследия.*

***Ключевые слова:** Киссаси Рабгузи, Рабгузи, тюркская проза, художественно-эстетический анализ, традиция повествования, драматизм, диалог, изобразительные средства, интеграция прозы и поэзии, суфийская интерпретация, история узбекской литературы.*

KIRISH

Turkiy xalqlar yozma adabiyoti tarixida alohida bosqichni boshlab bergan yirik yodgorliklardan biri — Qissasi Rabgʻuziy asaridir. Ushbu nodir manba 1310-yilda Xorazm hududida Nosiruddin Burhonuddin oʻgʻli tomonidan yaratilgan boʻlib, muallif adabiyot tarixida Rabgʻuziy taxallusi bilan mashhurdir. Asar turkiy tilning adabiy imkoniyatlarini namoyon etgan dastlabki yirik nasriy obidalardan biri sifatida ilmiy-adabiy muhitda alohida qadrlanadi.

XIV asr boshlarida Markaziy Osiyo, xususan Xorazm vohasi, moʻgʻullar istilosidan keyingi murakkab siyosiy jarayonlarga qaramay, ilm-fan va madaniyat markazlaridan biri sifatida shakllanib bordi. Bu davrda diniy-maʼrifiy asarlarni xalq tilida yaratish ehtiyoji kuchaydi. Rabgʻuziy ana shu ehtiyojni anglagan holda paygʻambarlar qissalarini turkiy tilda bayon etish orqali keng ommaga maʼnaviy taʼlim berishni maqsad qildi. Muallifning oʻzi asar muqaddimasida kitobni “turk tilida bitganini”, toki “turk eli oʻz tilida anglab, ibrat olsin”, deya taʼkidlaydi.

Adabiyotshunoslikda mazkur asar turkiy “Qisas ul-anbiyo” anʼanasining muhim boʻgʻini sifatida baholanadi. Sharqshunos olim V. V. Bartold oʻrta asr Markaziy Osiyo adabiy muhitini tahlil qilar ekan, diniy-tarixiy asarlarning milliy tilga koʻchirilishi jarayonini madaniy mustaqillik belgisi sifatida talqin etadi (Bartold, 1963). Shuningdek, Bertels turkiy mumtoz adabiyotning shakllanishida diniy-qissaviy nasrning ahamiyatini alohida qayd etgan (Bertels, 1965).

METODOLOGIYA

Tadqiqot jarayonida tarixiy-qiyosiy, matnshunoslik, stilistik va manbashunoslik metodlaridan foydalanildi. Asarning mavjud qoʻlyozma nusxalari, ilmiy nashrlari va zamonaviy tadqiqotlar asosida tahlil olib borildi.

Manbashunoslik nuqtayi nazaridan, “Qissasi Rabgʻuziy”ning asosiy tayanch manbai Qurʼoni karim va hadis rivoyatlaridir. Jumladan, Odam Ato va Momo Havo haqidagi voqealar “Baqara” surasi (30-39-oyatlar), Nuh

alayhissalom to'foni "Hud" surasi (25-49-oyatlar), Yusuf qissasi esa to'liq "Yusuf" surasiga tayanadi. Rabg'uziy Qur'on matnini bevosita tarjima qilmaydi, balki tafsiriy sharhlar, xalq og'zaki rivoyatlari va tasavvufiy talqinlar bilan boyitadi.

Tadqiqotda, shuningdek, turkiy adabiyot tarixiga oid ilmiy manbalar, jumladan, o'zbek adabiyotshunosligida yaratilgan darslik va monografiyalar asos qilib olindi. Asarning poetik qurilishi, obrazlar tizimi va uslubiy xususiyatlari stilistik tahlil asosida o'rganildi.

NATIJALAR

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, "Qissasi Rabg'uziy" turkiy nasrning shakllanishida muhim bosqich bo'lgan. Asarda 72 qissa mavjud bo'lib, ular payg'ambarlar va solih insonlar hayotiga bag'ishlangan. Har bir qissa mustaqil syujetga ega bo'lsa-da, ularni birlashtirib turuvchi markaziy g'oya - ilohiy adolat va insonning ma'naviy kamolot sari intilishidir.

Odam Ato qissasida insoniyatning yer yuzidagi hayoti sinov maydoni sifatida talqin qilinadi. Muallif Odamning tavbasini dramatik tasvirlar orqali berib, insoniy zaiflik va ilohiy rahmat o'rtasidagi dialektik munosabatni ochadi. Nuh alayhissalom qissasida esa iymon va kufr o'rtasidagi qarama-qarshilik kuchli dramatism bilan tasvirlanadi. To'fon manzaralari xalqona ifodalar orqali jonlantiriladi.

Yusuf va Zulayxo qissasi asarning eng badiiy yetuk qismlaridan biridir. Bu qissada ishq va sadoqat, sabr va iffat, sinov va najot motivlari mujassam. Yusufning go'zalligi tasvirida mubolag'a, tashbeh va isti'ora san'atlari keng qo'llanadi. Bu an'ana keyinchalik Alisher Navoiy ijodida yanada yuksak darajaga ko'tarilganini ko'ramiz. Navoiy "Xamsa"sidagi "Yusuf va Zulayxo" dostoni bilan ushbu syujetni yangi poetik bosqichga olib chiqqan. Bu jihatdan Rabg'uziy ijodi keyingi mumtoz adabiyot uchun zamin yaratgan.

Asarda 400 dan ortiq misra she'riy parcha mavjud. Bu she'rlar nasriy bayonni hissiy jihatdan boyitadi. Ularda dunyoning foniyligi, oxiratning

boqiyli, sabr va shukr, tavba va toat g'oyalari didaktik ruhda ifodalanadi. Muallif she'riy parchalarida o'z taxallusini kiritib, mumtoz adabiyot an'anasiga amal qiladi.

Til jihatidan asar XIV asr Xorazm turkiy tilida yozilgan bo'lib, unda qadimgi turkiy qatlam, arabcha diniy terminologiya va forsiy badiiy ifodalar uyg'unlashgan. Tilshunoslar fikricha, bu asar o'zbek adabiy tilining tarixiy taraqqiyotini o'rganishda muhim manba hisoblanadi. Asarda xalq maqollari va hikmatli iboralar keng qo'llanib, yozma adabiyot bilan og'zaki ijod o'rtasidagi uzviylikni ta'minlaydi.

MUHOKAMA

Qissasi Rabg'uziy turkiy adabiyot tarixida nafaqat diniy-qissaviy manba, balki yuksak badiiy-estetik hodisa sifatida ham alohida qadrlanadi. Asar muallifi Rabg'uziy Qur'oniy voqealarni oddiy tarjima yoki rivoyat shaklida emas, balki dramatik syujet, tasviriy vositalar va poetik ifoda orqali qayta talqin etgan ijodkordir. Shu jihatdan "Qissasi Rabg'uziy" o'zbek nasrining ilk badiiy namunalaridan biri sifatida ilmiy adabiyotlarda e'tirof etiladi.

Avvalo, asarning badiiyati syujet qurilishida namoyon bo'ladi. Har bir qissa mustaqil dramatik tuzilishga ega: kirish (voqeaga sabab), rivojlanish (sinov va to'qnashuv), kulminatsiya (eng yuqori dramatik nuqta) va yechim (ilohiy adolatning qaror topishi). Masalan, Odam Ato qissasida jannatdan quvilish voqeasi dramatik kulminatsiya vazifasini bajaradi. Bu epizodda insoniy zaiflik, shayton vasvasasi va ilohiy amr o'rtasidagi ichki ziddiyat kuchli psixologik tasvir bilan beriladi. Muallif Odamning tavbasini tasvirlar ekan, uning ruhiy kechinmalarini mubolag'a va metaforalar orqali ifodalaydi. Ko'z yoshlari daryo bo'lishi, pushaymonlikning tog'dan og'irligi kabi obrazli tasvirlar qahramon ruhiyatini kuchaytiradi.

Rabg'uziy qissalarida dramatismning muhim omillaridan biri dialoglardir. Dialog vositasida muallif voqealarni jonlantiradi, qahramon xarakterini ochadi va g'oyaviy yukni ta'kidlaydi. Masalan, Nuh alayhissalom

bilan qavmi o'rtasidagi suhbatlar iymon va kufr to'qnashuvini ochib beradi. Qavmning istehzoli javoblari, Nuhning sabr bilan da'vat qilishi dramatik qarama-qarshilikni kuchaytiradi. Bu uslub keyinchalik mumtoz nasr va dostonlarda keng qo'llanilgan. Demak, asar nasr poetikasining shakllanish bosqichini ko'rsatadi.

Asarning badiiy-estetik qimmatini tasviriylar vositalarining rang-barangligida ham namoyon bo'ladi. Tashbeh, isti'ora, mubolag'a, tazod kabi san'atlar qissalarning ifodaviylar kuchini oshiradi. Ayniqsa, Yusuf qissasida go'zallik tasviri badiiy yuksaklikka erishgan. Yusufning jamoli oyga, quyoshga qiyoslanadi; uning husni oldida ayollar hayratdan o'z barmoqlarini kesib olishi mubolag'ali, ammo kuchli poetik obrazdir. Bu tasvirlar keyinchalik Alisher Navoiy ijodida yanada mukammal shaklga ega bo'lganini ko'ramiz. Navoiy "Xamsa"sidagi "Yusuf va Zulayxo" dostonida ushbu an'anani davom ettirib, ishqiy-diniylar syujetni yuksak badiiy darajaga olib chiqadi.

Rabg'uziylar asarida nasr va nazm uyg'unligi alohida e'tiborga loyiqdir. Qissalar asosan nasriylar bayon bilan berilgan bo'lsa-da, muhim dramatik yoki hissiylar nuqtalarda she'riylar parchalar kiritiladi. Bu she'rlar voqealarning ma'naviylar mazmunini chuqurlashtiradi, qahramon kechinmalarini umumlashtiradi. She'riylar parchalar didaktik ruhda bo'lib, sabr, shukr, foniylar, oxirat haqidagi falsafiy g'oyalarni ifodalaydi. Bu jihat asarning tasavvufiy-estetik qatlamini ochib beradi.

Tasvirda tabiat manzaralari ham ramziylar ma'no kasb etadi. Masalan, to'fon tasviri faqat tabiiylar ofat emas, balki ilohiylar jazoni anglatadi. Bahor tasviri esa yangilanish, rahmat va baraka ramzidir. Tabiat obrazlari orqali muallif ilohiylar hikmatni ko'rsatadi. Bunday ramziylarlik Sharq mumtoz adabiyotining muhim xususiyatlaridan biridir.

Asarning badiiy kuchi obrazlar tizimida ham namoyon bo'ladi. Qahramonlar tipik xarakterga ega: payg'ambarlar sabr, iymon va adolat timsoli; zolim shohlar va kofir qavmlar esa kibr va jaholat ramzi sifatida

beriladi. Bu tipologiya orqali muallif axloqiy idealni belgilaydi. Biroq obrazlar faqat sxematik emas; ular ichki kechinmalar, ruhiy iztiroblar orqali jonlantiriladi. Masalan, Ya'qub alayhissalomning Yusuf hijronidagi iztirobi insoniy tuyg'ularning chuqur tasviri sifatida beriladi. Ko'z nurining so'nishi, sog'inchning kuchayishi kabi detallarda psixologik realizm unsurlari seziladi.

Rabg'uziy badiiyatining yana bir muhim jihati - xalqona ifoda va maqolmatallar qo'llanishidir. Asarda hikmatli so'zlar va pand-nasihatlar ko'p uchraydi. "Sabr - najot kaliti", "Rostgo'ylik insonni yuksaltirur" kabi iboralar xalq og'zaki ijodi bilan yozma adabiyot o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatadi. Bu uslub asarni keng ommaga yaqinlashtirgan.

Til badiiyati ham alohida tahlilga loyiqdir. Asar XIV asr Xorazm turkiy tilida yozilgan bo'lsa-da, uning ifodasi sodda va ravon. Arabcha diniy terminlar xalqona izoh bilan beriladi. Forsiy badiiy ifodalar esa tasvirni boyitadi. Bu til uyg'unligi asarning estetik jozibasini kuchaytiradi. Tilshunoslar ta'kidlashicha, "Qissasi Rabg'uziy" o'zbek adabiy tilining shakllanish jarayonini o'rganishda muhim manbadir.

Badiiy tafakkur nuqtayi nazaridan asarda zamon va makon tushunchalari ham ramziy talqin qilinadi. Jannat va do'zax tasviri axloqiy tanlov natijasini bildiradi. Yer yuzidagi hayot sinov maydoni sifatida talqin qilinadi. Bu konsepsiya asarning g'oyaviy asosini tashkil etadi. Inson erkinligi, mas'uliyati va ilohiy adolat o'rtasidagi munosabat qissalar orqali yoritiladi.

Ilmiy tadqiqotlarda "Qissasi Rabg'uziy" ko'pincha turkiy qissachilik an'anasining shakllanish bosqichi sifatida baholanadi. Sharqshunos olim V. V. Bartold Markaziy Osiyoda diniy adabiyotning milliy tillarda yaratilishini madaniy taraqqiyot belgisi sifatida izohlagan. Shuningdek, Bertels turkiy adabiyot tarixida diniy-qissaviy asarlarning badiiy ahamiyatini ta'kidlab, ularni keyingi mumtoz adabiyotning tayanchi deb baholagan.

XULOSA

“Qissasi Rabg‘uziy” turkiy adabiyot tarixida diniy-badiiy nasrning shakllanishida muhim o‘rin tutadi. Asar XIV asr ijtimoiy-madaniy muhitining mahsuli bo‘lish bilan birga, keyingi asrlar adabiy jarayoniga, jumladan, Navoiy davri mumtoz adabiyotiga ta‘sir ko‘rsatgan.

Ushbu asarni o‘rganish nafaqat adabiyot tarixini, balki milliy o‘zlik va ma‘naviy merosni anglash yo‘lida muhim ilmiy vazifa bo‘lib qoladi. Rabg‘uziy turkiy tilning badiiy imkoniyatlarini namoyon etib, uni diniy-ma‘rifiy tafakkur vositasiga aylantirdi. Shu bois “Qissasi Rabg‘uziy” bugungi kunda ham ilmiy tadqiqotlar markazida bo‘lishi tabiiydir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bartold V. V. Turkiston mo‘g‘ullar istilosi davrida. – Toshkent: Fan, 1963.
2. Bertels Ye. E. Navoiy va turkiy adabiyot tarixi. – Moskva, 1965.
3. Rabg‘uziy. Qissasi Rabg‘uziy. Ilmiy-tanqidiy matn. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi NMIU, nashr yili.
4. O‘zbek adabiyoti tarixi. 1-jild. – Toshkent: Fan, 1977.
5. Qur‘oni karim. O‘zbekcha tarjima va tafsir. – Toshkent: 1989.